DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.161-175
УДК 316.62:355.09 (477) “364”

ПОТРЕБИ І ПРОБЛЕМИ ВЕТЕРАНІВ/ОК ВІЙНИ ТА ЗАХИСНИКІВ/ЦЬ В УКРАЇНІІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наталія ТІЛІКІНА, канд. екон. наук, доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tilikina_natalia@ukr.net
Ірина ПЄША, канд. пед. наук, доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів та природокористування
E-mail: pesha_iv@ukr.net
Тетяна АНДРІУЧЕНКО, експертка з науково-методичного супроводу **у** сфері неформальної освіти, ГО «Інститут молоді»; молодший науковий співробітник, науково-дослідний центр «Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені Олександра Яременка» Навчально-наукового інституту права та політології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
E-mail: tatavik@ukr.net

Анотація. *У статті розглянуто проблеми і потреби, які виникають у ветеранів/ок війни та Захисників/ць України при поверненні до цивільного життя. За результатами соціологічних досліджень, проведених останнім часом в Україні, найбільше проблем у ветеранів/ок виникає отриманням статусу учасника/ці бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни., Це насамперед, пов’язано із збільшенням кількості військовослужбовців і добровольців, які мають право на відповідний статус, і зі збільшення звернень щодо їхнього оформлення.. Досить гостро є проблема з проходженням військових медичних комісій, що пов’язано з бюрократією, великою кількістю документів, необхідністю їхнього постійного переоформлення через невідповідність форм тощо. Також ветерани/ки, які повернулися із зони бойових дій, потребують медичної допомоги, оздоровлення та фізичної реабілітації, фахової психологічної допомоги. Одним із проблемних питань є низький рівень обізнаності військовослужбовців щодо гарантованих державою соціальних пільг та допомог, механізмів їх отримання, допомоги з працевлаштування та пошуку роботи, у відкритті власної справи, професійної психологічної допомоги. Наразі ветерани/ки не замислюються про подальше працевлаштування або мають сумніви, що взагалі зможуть працювати через проблеми із здоров’ям, каліцтво. Проте питання працевлаштування ветеранів/ок в подальшому, після закінчення війни, стануть нагальними для України. Одним із проблемних питань, що потребує вирішення: певні стереотипи, що існують у роботодавців щодо ветеранів/ок (неврівноважений психічний стан, неконтрольовані емоції, проблеми зі здоров’ям тощо). Одним із шляхів вирішення означених проблем є запровадження у територіальних громадах інституту менторів (консультантів) для військовослужбовців, які будуть інформувати та надавати консультації з оформлення офіційного статусу та отримання гарантованих державою пільги, соціально-психологічних та соціально-економічних послуг. Причому забезпечувати менторство/консультування військовослужбовців потрібно не лише за місцем їхнього перебування після демобілізації, а й за місцем проходження військової служби.*

Ключові слова*: ветерани/ки війни, учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, ментори (консультанти) для ветеранів/ок, соціальна допомога, державні соціальні гарантії.*

© *Тілікіна Н., Пєша І., Андріученко І.*

Актуальність (Introduction). Воєнне вторгнення росії та повномасштабні воєнні дії на території України, що тривають і нині, суттєво збільшило кількість осіб, які мають статус ветеранів війни: учасники бойових дій та особи з інвалідністю унаслідок війни. Станом на кінець 2023 року в Україні налічувалося понад 600,0 тис. ветеранів війни, при чому кожен четвертий з них - особа до 35 років (близько 26% це особи віком 18-34 роки) [4]. За даними Міністерства оборони України, чисельність Збройних Сил України (ЗСУ) упродовж 2013-2022 років зросла втричі (з 165,5 тис. осіб у 2013 році до понад 700 осіб у 2022 році). Найбільше зростання відбулося у 2022 році, що пов'язано з початком повномасштабного російського вторгнення на територію України [5].

У майбутньому, з урахуванням невизначеності ситуації та тривалості російсько-українського конфлікту, а також зі значним збільшенням чисельності військовослужбовців, можна очікувати значного збільшення числа осіб, які матимуть статус учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни. Так, деякі експерти вважають, що ця кількість може досягти 5 млн осіб [14].

Вважаючи на психотравмуючий досвід участі у воєнних діях, ветерани/ки війни, незалежно від стану здоров'я є соціально вразливою категорією, потребують соціальної підтримки та допомоги як фахових спеціалістів, так і суспільства в цілому. Незважаючи на те, що в Україні ветеранам/кам війни державою гарантовані різноманітні права та пільги, регламентовані великою кількістю законів і підзаконних актів, , але вони регулюються і впроваджуються різними відомствами (Міністерство економіки України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України). Відповідно до запитів військового стану до нормативно-правових документів періодично вносяться зміни і доповнення. Крім того, відсутня загальнодержавна політика інформування ветеранів/ок війни стосовно гарантованих державою пільг і гарантій, відсутній єдиний інформаційний ресурс щодо алгоритмів дій і контактів відповідних державних установ.

Система реінтеграції ветеранів/ок війни до цивільного життя, що передбачена нормами законодавства, передбачає значне коло медичних і соціальних послуг, психологічну реабілітацію, соціальні пільги та гарантії. Проте ветеранам/кам досить складно скористатися цими послугами через труднощі в оформленні статусу учасника/ниці бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни, про що свідчать результати соціологічних досліджень, проведених останнім часом серед військовослужбовців і ветеранів/ок.

Незважаючи на значну кількість проєктів і заходів, які реалізуються в Україні на підтримку ветеранів/ок війни, а також кроки держави щодо оновлення та розвитку ветеранської політики, поки не впроваджено механізм забезпечення ефективного переходу ветеранів/ок війни до цивільного життя, їхньої швидкої реінтеграції у суспільство і громаду, розширення доступу до послуг у сфері забезпечення правових гарантій на соціальний захист і підтримку та можливості отримання необхідних послуг. Впровадження дієвих механізмів ветеранської політики та алгоритму надання «дружніх до ветеранів/ок» соціальних, соціально-економічних і медичних послуг, потребує досконалого вивчення їхніх потреб і проблем, а також психологічного стану військовослужбовців після повернення до цивільного життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). В Україні починаючи з 2014 року проводено багато досліджень щодо визначення проблем і потреб ветеранів/ок війни (Г. Гриценко, Т. Марценюк [13], М. Кравченко, М. Мушкевич, Г. Скипальська

та інші [9]), аналізу проблем у організації соціальної роботи та реабілітації учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни (С. Архіпова, О. Артюх, Л. Баранник, О. Дацюк, І. Демченко [10]),державного регулювання соціального захисту учасників бойових дій (Кондратенко О.) [12].

Проте існує потреба проведення комплексного аналізу проблем і потреб учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів їхніх сімей, механізму отримання ветеранами/ками війни гарантованих державою гарантій та допомог, необхідних соціальних послуг та підтримки. Результати аналізу стануть основною обґрунтування пріоритетних напрямів ветеранської політики у сфері захисту й підтримки ветеранів/нок війни, які повертаються до цивільного життя. Саме це і зумовило вибір мети даного дослідження.

Мета(Goal): комплексний аналіз проблем і потреб учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів їхніх сімей з метою визначення шляхів ефективного повернення військовослужбовців/виць до цивільного життя та якісного отримання соціальних, соціально-економічних і медичних послуг.

Методи (Methods). При написанні статті використано: аналітичний метод – для збирання, оброблення й систематизації наукової інформації, вивчення зарубіжного і вітчизняного досвіду; методи наукового абстрагування, спостереження, синтезу та аналізу – при проведенні первинного і вторинного аналізу результатів соціологічних досліджень.

Результати (Results). Соціологічні дослідження, які проводяться в Україні починаючи з 2014 року, свідчать про існування проблем, які виникають у військовослужбовців/ць, ветеранів/ок та членів їхніх родин, під час оформлення офіційного статусу, отримання соціальних, соціально-економічних та медичних послуг. Проблеми виникають через надмірну бюрократію, корупцію та відсутність координації між суб'єктами, які надають послуги з реінтеграції ветеранів/ок війни, підпорядкованість цих суб'єктів різним відомствам (наприклад, медичні заклади, які підпорядковуються Міністерству охорони здоров'я, Міністерству внутрішніх справ, Міністерству соціальної політики) [11, 13].

Проблеми виникають також через недостатню обізнаність щодо гарантованих державою допомог та послуг для ветеранів/ок, механізмів їх отримання як ветеранів/ок, так і надавачів послуг. За результатами дослідження 2018 року, 87% опитаних ветеранів/ок війни вказали на недостатність інформації і бажання дізнатися більше про гарантовані ветеранам/кам пільги та можливості їх отримання [4]. Недостатня поінформованість обмежує доступність послуг і ускладнює реінтеграцію, особливо тих ветеранів/ок, які отримали поранення або інвалідність внаслідок війни [10, 13].

Результати дослідження 2020 року демонструють, що інформацію про існуючі пільги і послуги ветерани/ки та члени їхніх сімей переважно отримують від побратимів (68% ветеранів і 49% членів їхніх сімей), майже кожен другий – через інтернет (48% і 44% відповідно) та соціальні мережі (42% і 37% відповідно), кожен третій – від волонтерів та працівників неурядових організацій (39% і 32% відповідно) [10].

За офіційними даними в Україні діє багато програм, проєктів та ініціатив, які спрямовані на надання соціально-психологічної допомоги ветеранам/кам війни, сприяння у працевлаштуванні та підтримки ветеранського бізнесу. У той же час рівень обізнаності ветеранів/ок щодо гарантованих послуг з реінтеграції та механізмів їх отримання є досить низьким, відсутній ком-

плексний підхід до організації цієї підтримки, а діючі ініціативи не завжди добре скоординовані.

Дослідження потреб ветеранів/ок 2019 року демонструють, що 43% з них знає про можливість отримати компенсацію за навчання у закладах вищої освіти, 35% – про допомогу центрів зайнятості у відкритті власної справи, 28% – про можливість отримання безповоротної фінансової допомоги, 24% – про податкові пільги для ветеранського бізнесу, 23% – про пільгові кредити для ветеранського бізнесу. Щодо гарантій на робочому місці, то 65% респондентів знає про можливість оформлення додатково оплачуваної відпустки на 14 днів, 59% – про щорічну відпустку в зручний час, 58% – про збереження місця роботи та середньої зарплати на період зборів, 51% – про виплати зарплати при підписанні контракту під час дій особливого періоду, 49% – переважне право залишитися на роботі при скороченні штату [8]. Результати іншого дослідження свідчать, що 65% респондентів/ок володіють інформацією про державні програми з безоплатної професійної адаптації, курси підвищення кваліфікації та професійне навчання [7].

Натомість користуються державними гарантіями та пільгами зовсім незначна частка ветеранів/ок війни. Так опитування 2019 року продемонструвало, що лише 6% опитаних ветеранів/ок отримали компенсацію за навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ), 2% скористалися допомогою центру зайнятості у відкритті власної справи, 5% –безповоротною фінансовою допомогою, 1% – податковими пільгами для ветеранського бізнесу, 1% – пільговими кредитами для ветеранського бізнесу [8].

Недержавні організації надають ветеранам/кам фінансову, технічну та інші види допомоги на навчання, відкриття і ведення власного бізнесу, покращення житлових умов. У той же час така допомога не є системною, не здійснюється оцінка її ефективності та контроль за використанням коштів – грантова допомога від недержавних організацій доступна не всім ветеранам/кам. Серед ветеранів/ок, які намагалися отримати освітні послуги або допомогу для дітей віком до 23 років, 45% опитаних не отримали довгострокових кредитів на навчання, діти 39% з них не були забезпечені безкоштовним проживанням у гуртожитках, 34% – не змогли отримати соціальну стипендію та безоплатні підручники для своїх дітей [10].

В Україні не впроваджено систему оцінки потреб ветеранів/ок, яка має бути основною планування і організації соціальної допомоги і підтримки, враховуючи те, що військовослужбовці не завжди визнають свої проблеми, а про певні речі воліють промовчати. Призначення і виплата державної соціальної допомоги ветеранам/кам та особам з інвалідністю унаслідок війни здійснюються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів, та не враховає індивідуальних потреб та сучасних умов реінтеграції ветеранів/ок війни до цивільного життя.

Ветерани/ки визнають, що існуютьпроблеми щодо якості надання державних послуг з психологічної реабілітації та медичної допомоги, що пов’язано з відсутністю відповідної кваліфікації цивільних медиків і психологів: цивільні лікарі/ки не мають необхідних знань і навичок для роботи з військовими та пораненими. [13, 15]

Загалом система надання соціально-психологічних і соціально-економічних послуг і пільг в Україні не є «дружньою до ветеранів/ок». У той же час за результатами досліджень понад половини (60%) з них мали певні труднощі під час повернення до цивільного життя [2, 15].

Після демобілізації у військових виникають проблеми з отриманням статусу учасника/ці бойових дій (лише

48,6% ветеранів/ок не мали труднощів під час оформлення посвідчення учасника/ці бойових дій) та/або особи з інвалідністю внаслідок війни (лише 14,4% опитаних не мали труднощів з оформлення статусу) [14]. При оформленні посвідчення і статусу респонденти зазвичай стикалися з такими проблемами: високий рівень бюрократії; довготривалість і складність оформлення документів; відсутність координації між суб'єктами, які займаються цим питанням; необхідність відвідувати різні інстанції (рис. 1). Оформлення статусу особи з інвалідністю також ускладняється тим, що людина має значні проблеми зі здоров'я та/або знаходиться на лікуванні.

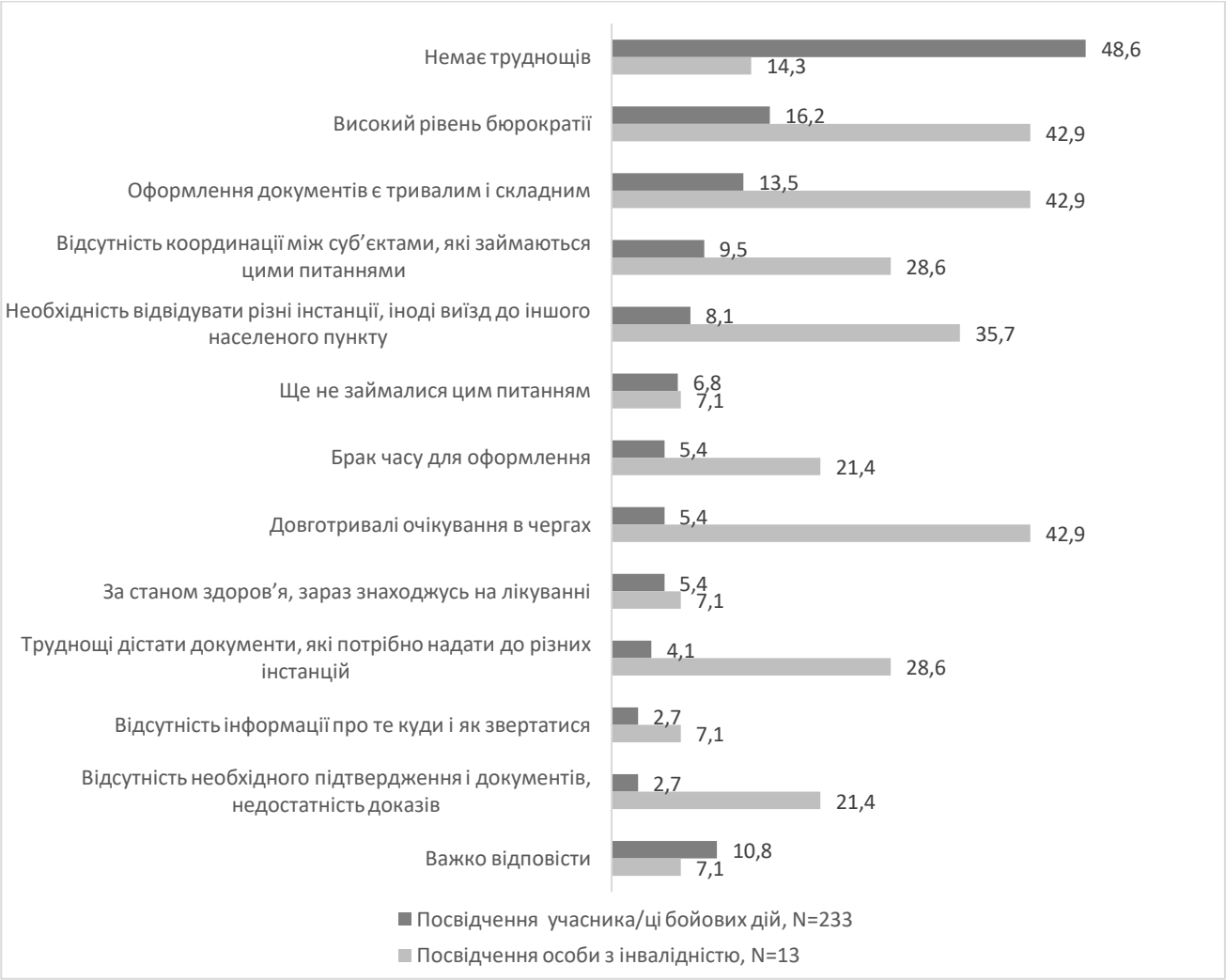

Рис. 1. Труднощі при отриманні посвідчення учасника/ці бойових дій та особи з інвалідністю унаслідок війни, % серед тих, хто оформлював відповідне посвідчення [14]

Примітка. Респондент міг обрати декілька варіантів відповіді, тому саму відповідей не дорівнює 100%.

Після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України у 2022 році збільшився час очікування оформлення статусу: ветерани/ки війни та члени їхніх сімей повідомили що оформлення статусу триває понад 6 місяців. Це скоріш за все пов'язано із збільшенням кількості військовослужбовців і доб-

ровольців, які мають право на оформлення статусу, і відповідним збільшенням кількості звернень. У свою чергу, без оформлення посвідчення, ветерани/ки не мають доступу до гарантованих державних послуг.

Окремої уваги потребує збереження та зміцнення здоров'я ветеранів/ок війни. За результатами операційного дослідження «Повертаймося з війни» (2023 р.), переважна більшість ветеранів/ок має проблеми із фізичним здоров'ям (73,5%), а кожен третій – має психологічні розлади (32,4%). Не менш важливими є проблеми, які стосуються сфери спілкування (рис. 2) [14].

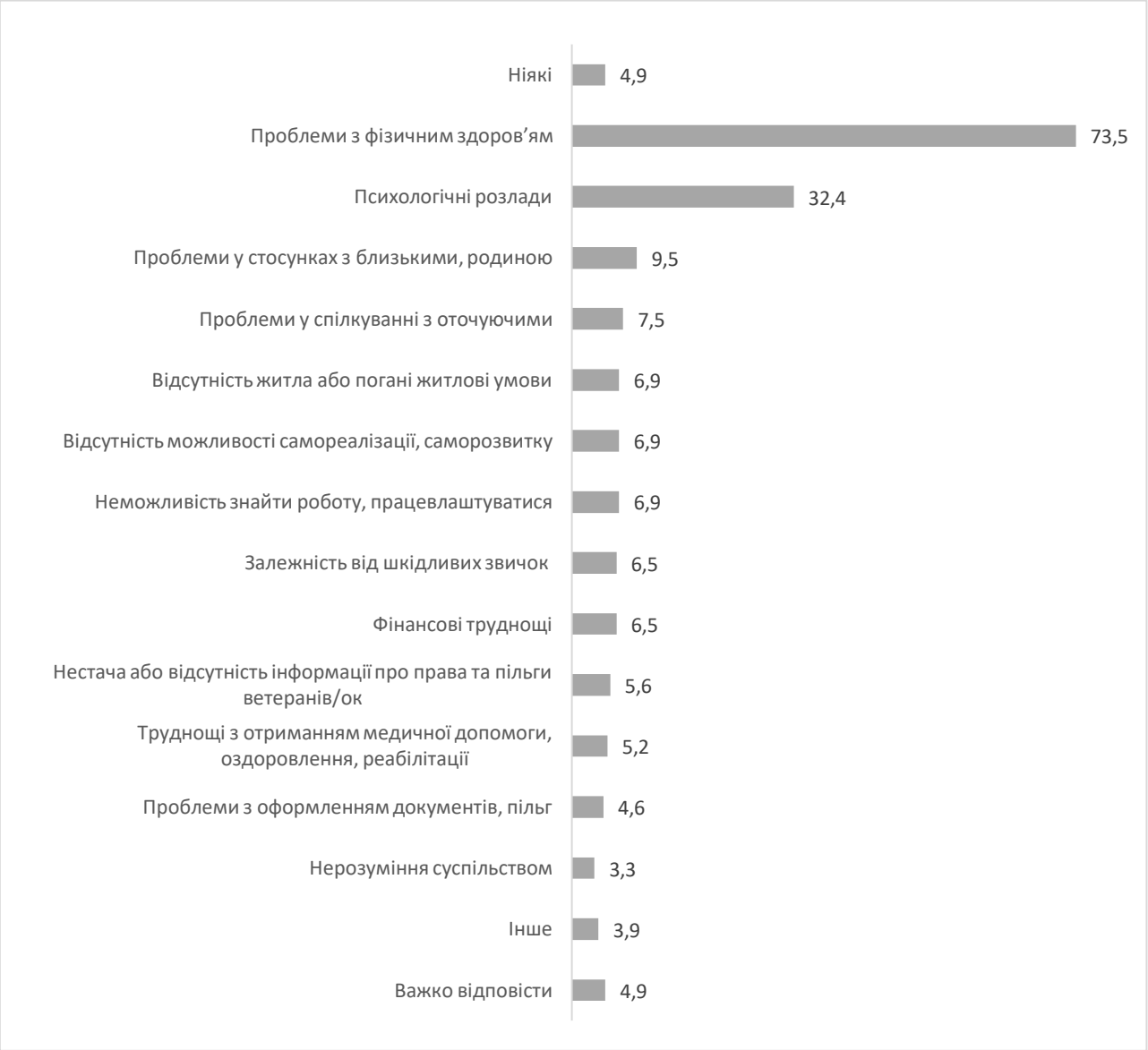

Рис. 2. Особисті проблеми, які турбують ветеранів/нок, % [14]

Примітка. Респондент міг обрати декілька варіантів відповідей, тому сума відповідей не дорівнює 100%.

За результатами дослідження IREX (2021 р.) 69,9% жінок та 72,2% чоловіків із числа ветеранів/ок війни зверталися за медичними послугами після закінчення військової служби. Імовірність звернення за медичною допомогою збільшується на 58% у ветеранів/ок з бойовим досвідом, порівняно з ветеранами/ками, у яких такий досвід відсутній;

на 12% – у ветеранів/ок з вищою освітою; зі збільшенням віку ветерана/ки на 1 рік імовірність звернення за медичною допомогою підвищується на 2%.Скористалися пільгами на медичне обслуговування 56% ветеранів/ок, серед них 61% – задоволені якістю отриманих послуг, 22% – задоволені певним чином, 16% – незадоволені [15].

Проте виникають проблеми із отримання гарантованих пільг. Дослідження «Життя після конфлікту» (2020 р.) [10] засвідчило, що кожен п'ятий ветеран/ка (22%) не зміг отримати безкоштовні ліки за рецептами, кожен третій (32%) – безкоштовне санаторно-курортне лікування (реабілітацію).

За результатами соціологічного дослідження «Невидимий батальон.2.0» (2018 р.) [13]обмежують доступ ветеранів/ок до медичних послуг такі причини:

–дискомфорт у спілкуванні ветеранів/ок із цивільними людьми загалом;

–незадовільна якість наданих послуг;

–брак знань і навичок роботи з військовими та травмами, отриманими на війні, у цивільних лікарів;

–корупція у медичних закладах.

Суттєвою проблемою для військових є проходженням медичних комісій, що пов'язано з бюрократією; необхідністю оформлення значної кількості документів; необхідністю постійного переоформлення документів через невідповідність форм, які іноді відрізняються у різних відомствах, або через закінчення терміну дійсності; щорічне проходження комісій для продовження інвалідності навіть при відсутності кінцівок тощо. Як засвідчила сестра одного із учасників опитування: «… знаємо з досвіду його товаришів, що це багато паперової волокіти, це треба кругом…ходити, добиватися, бо не налагоджена системи щодо прав цих людей.» [14]. За результатами опитування військовослужбовців/виць, які отримали поранення «Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього» (2023 р.), у половини з них (51%) виникали труднощі при проходженні військово-лікарської комісії (ВЛК) [16].

На час війни ветерани/ки не замислюються про працевлаштування або мають сумніви, що взагалі зможуть працювати в подальшому через проблеми із здоров'ям та каліцтво. Переважна більшість військових, після проходження лікування і реабілітації, планують повертатися у зону бойових дій, навіть після серйозних поранень, крім випадків, коли їм встановлюють непридатність або обмежену придатність до військової служби: 84,7% опитаних військових впевнені, що повернуться, 7,5% – вагалися з відповіддю. Втім питання працевлаштування ветеранів/ок після закінчення війни буде дуже нагальним для України, тому що їхня кількість може сягнути: при оптимістичному сценарію розвитку війни майже 1 млн, а при песимістичному – 2-3 млн осіб [14].

Переважна більшість ветеранів/ок війни не мають наміру відкривати власну справу, а ті, хто планує -, у більшості випадків мали власний бізнес до початку війни. Серед тих, хто виявив бажання відкрити власну справу, планують відкрити міні-пекарні, кав'ярні, займатися вирощуванням овочів, надавати туристичні послуги (*«Відкрию власну кав'ярню і продовжу розвивати це в мережу кав'ярень»; «Відкрию власні міні-пекарні»* [14].

Дослідження, проведені останнім часом, свідчать, що, на думку ветеранів/ок, статус учасника/ці бойових дій не полегшує процес створення власної справи, не усуває необхідність вдаватися до неформальних практик, корупції та не полегшує перепони та ризики, що супроводжують відкриття власного бізнесу. Найбільшими проблемами, що стримують розвиток приватного бізнесу респонденти/ки називають нестачу коштів, незнання ринку і покупців, низький попит, нестабільність державної економіки та законодавчих норм [6].

Наразі у українському суспільстві і фіксуються найвищі показники довіри до військових: 95% довіряють військовим

ЗСУ, 93% – ветеранам нинішньої війни, 95% – ветеранам АТО/ООС 2014-2021 рр. В той же час серед цивільного населення сформувалися певні стереотипи щодо ветеранів/ок війни. Так, у засобах масової інформації (ЗМІ) поширюється думка, що майже 90% учасників/ць бойових дій мають посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), що позиціонує ветеранів/ок як людей, небезпечних для суспільства (в інтерпретації соцмереж – 93% ветеранів/ок) [1].

Ветерани/ки та члени їхніх сімей вказують на наявність упередженого та несправедливого ставлення оточуючих до ветеранів/ок війни, особливо під час користування пільгами на проїзд у громадському транспорті, отриманні медичних послуг. Іноді висловлюються думки, що людина пішла воювати за гроші або через певні привілеї чи пільги у майбутньому [14].

За результатами соціологічного дослідження «Невидимий батальон.2.0» (2018 р.) [13] у суспільстві існують певні упередження і стереотипи щодо жінок-ветеранок:

–відмінність ставлення до жінок і до чоловіків, які служили: якщо до чоловіків ставляться або з повагою, як до героїв, то щодо жінки суспільство дозволяє собі негативне ставлення;

–щодо того, чи може жінка служити нарівні з чоловіком;

–жінкам-військовослужбовцям приписують несправжню і знецінювальну мотивація до участі у бойових діях – не соціальні та політичні погляди, не способи особистої самореалізації за таким фахом, а влаштування особистого життя.

Результати дослідження 2023 року не виявили гендерної дискримінації жінок-військових, але визнали випадки зневажливого ставлення з боку чоловіків; обмеження завдань, які доручають жінкам-військовим; переконання, що «*жінкам на війні нема чого робити, війна – «не жіноча справа*»» тощо. Також проблемами жінок у військовій справі є відсутність жіночих казарм, місць гігієни та можливість підтримувати зв'язок з сім'єю, дітьми [14].

Ветерани/ки визнають що проблеми із працевлаштуванням виникають через сформовані у роботодавців стереотипи щодо психічного стану ветеранів/ок, прояву неконтрольованих емоцій, проблем зі здоров'ям, алкозалежності тощо. За результатами загальнонаціонального опитування населення, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у 2023 році, 49,0% опитаних експертів/ок вважали, що ветерани/ки мають проблеми з психікою, 34,0% – з алкоголем, 23,0% – не зможуть знайти спільної мови з колегами, які не були на фронті [14].

Упереджене ставлення роботодавців, як підстава відмови у працевлаштуванні, підтверджують родичі ветеранів/ок:

- неконтрольовані емоції, агресивність (**«**Не хочуть брати на роботу. Вони (роботодавці) бояться агресії, неконтрольованих емоцій і тому подібне…»);

- проблеми зі здоров'ям («…не дуже хочуть брати (на роботу) ветеранів і це пов'язано з їхнім станом здоров'я…»);

- алко- або наркозалежність ветеранів/ок («…зараз неохоче беруть роботодавці (на роботу), тим більш інвалідів війни… Деякі (ветерани) не падають духом, а є й нарко- і алко- залежними…»);

- права і соціальні гарантії, які роботодавець має забезпечити учасникам/цям бойових дій («…ветеран він має більше прав ніж звичайна людина, яка не була в зоні бойових дій. Його не можна просто звільнити…» [14].

На думку експертів/ок, наразі роботодавці мало стикалися з ветеранами/ками, тому інформації про випадки відмови у працевлаштуванні зараз небагато, проте у майбутньому рівень упередженого ставлення роботодавців до ветеранів/ок війни суттєво підвищиться, що буде пов'язано зі збільшенням чисе-

льності такої категорії населення, повернення після закінчення війни демобілізованих військових на робочі місця [14].

Після демобілізації у ветеранів/ок виникають проблеми, пов'язані з упередженим ставлення фахівців центрів зайнятості і центрів соціального обслуговування та бюрократію, корупцію й відсутність координації між суб'єктами, які надають послуги з реінтеграції [13]. Про недоброзичливе ставлення до ветеранів/ок при отриманні різних послуг повідомив кожен десятий учасник/ця дослідження «Життя після конфлікту» (2020 р.): 14% – стикалися із хоча б одним випадком упередженого або несправедливого ставлення під час отримання медичних послуг, 11% – під час реєстрації на отримання пільг, 10% – під час отримання адміністративних послуг в установах соціального захисту [10].

Існує нагальна потреба у підвищенні кваліфікації надавачів адміністративних і соціально-психологічних послуг, послуг з посередництва у працевлаштуванні, особливо, що стосується особливостей спілкування та взаємодії з учасниками/цями бойових дій та членами їх сімей, сприяння у працевлаштуванні, надання психологічної допомоги, здійснення оцінки потреб ветеранів/ок та членів їхніх сімей [13].

Досвід, який здобувають ветерани/ки під час участі в бойових діях змінює їхній світогляд на життя та оточення, тому після повернення до цивільного життя у них виникають проблеми з адаптацією у соціумі і психічним здоров'ям. 95,8% опитаних військових погоджуються, що участь у воєнних діях назавжди змінила їх життя [14]. Полегшити процес адаптації допомагає сім'я, рідні та близькі; повага, розуміння оточуючих і суспільства та допомога професійного психолога.

За результатами дослідження «Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього» (2023 р.) третину військових, які отримали поранення, каліцтво унаслідок воєнних дій дуже непокоїть повернення до цивільного життя після демобілізації (10% «повністю згодні» і 22% «скоріше згодні» з твердженням «Я відчуваю страх, коли думаю, що буду робити після війни») [16]. Переважно поранені військовослужбовці/виці бояться, що держава про них забуде (72% серед тих, хто відчуває страх); що вони не зможуть знайти роботу (55%); не зможуть призвичаїтися до мирного життя (49%); поранення може змінити ставлення з боку оточуючих (35%).

Щодо спілкування з соціальним оточенням, то такі стосунки у ветеранів/ок складаються по-різному. У деяких не виникає проблем у спілкуванні, у інших виникають конфліктні ситуації через те, що [14]:

- цивільні люди не розуміють, що пережили ветерани/ки, («…тому що (оточуючі) не розуміють їх, тих хто повертається… Ніхто не знає, що вони там пережили, а їх хочеться більш пожаліти»;
- наявні психологічні розлади;
- військові не сприймають цивільного життя, мирне населення і ветерани/ки живуть в різних вимірах (*«Інколи здається, що це два різні світи.* Один світ в якому живуть хлопці там, та інший – в якому живимо ми. І протиріччя між цими світами, психологія, менталітет, наші звички – це і є перепона до спілкування і взаєморозуміння…»;
- виникають конфлікти під час оформлення та/або отримання ветеранами/ками пільгових послуг, позачергового обслуговування тощо («… Транспорт (відмова у пільговому проїзді), лікарні (прийом у порядку черги)…та і, в магазинах…»; «І багато ситуацій, в тій же лікарні, як не пропускають в чергах»);
- висловлюються думки, що воюють ветерани/ки тільки через можливість заробити гроші («Їх (ветеранів) ранять питання про гроші…» ;
- існує байдужість і неповага оточуючих до військових («І чують наші військові від інших людей, що «ми вас туди не посилали…це ваше рішення…»).

Зміна світогляду ветеранів/ок, емоційна напруга та ПТСР негативно впливають на спілкування як із членами сім'ї, так із оточенням. Подолати соціально-психологічні проблеми допомагає любов, взаєморозуміння рідних; психологічна допомога як ветеранам/кам, так і їхнім сім'ям; спілкування з побратимими.

Після повернення із зони бойових дій військовослужбовці/виці потребують консультацій фахового психолога, який має досвід військової служби чи роботи з ветеранами. Натомість виникає недовіра до психологів які не мають такого досвіду. За свідченням ветеранів/ок найбільш затребуваною соціально-психологічної підтримкою, яку вони потребують після повернення із зони бойових дій, є консультації психолога, який має досвід військової служби чи роботи з ветеранами/ками (63,4%) [14].

Переважно ветерани/ки війни, які повернулися до цивільного життя, потребують медичної допомоги, оздоровлення та фізичної реабілітації, також гостро стоїть проблема в наданні фахової психологічної допомоги. За результатами операційного дослідження «Повертаймося з війни» (2023 р.), 64,1% опитаних ветеранів/ок зазначили, що потребують медичної допомоги, 52,0% – оздоровлення та фізичної реабілітації, 33,0% – психологічної допомоги (див. рис. 3). Щодо майбутніх потреб ветерани/ки визнали необхідність допомоги в оздоровленні та фізичній реабілітації (76,5%), медичної допомоги (42,5%), психологічної допомоги (28,8%) [14].

Рис. 3. Види допомоги, які ветерани/ки потребують <u>ЗАРАЗ</u> і потребуватимуть у <u>МАЙБУТНЬОМУ</u>, % [14]

Примітка. Респондент міг обрати декілька варіантів відповідей, тому сума відповідей не дорівнює 100%.

Учасники/ці бойових дій, які отримали поранення, особливо потребують і будуть потребувати медичної допомоги. Дослідження «Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього» (2023 р.) [16] демонструє, що найважливішою потребою військовослужбовці/виць, які отримали поранення, у майбутньому визначають медичну допомогу та комплексну реабілітацію (60% опитаних).

Окрім медичної допомоги і реабілітації, військовослужбовці/виці, які

отримали поранення, потребуватимуть правової/юридичної допомоги (50%); фінансової допомоги (47%); психологічної допомоги (40%); допомоги з працевлаштування (36%); допомоги з отримання житла (27%) [16].

Вирішити життєві проблеми і подолати перепони, негативне ставлення і психологічний тиск ветеранам/кам війни може допомогти супровід (менторство) в отриманні послуг і пільг, підготовці необхідних документів щодо отримання статусу. Про необхідність широкого спектру супровідних послуг в оформленні пільг, субсидій, допомоги по безробіттю говорить кожен/а четвертий/а опитаний/а ветеран/ка (23%) [16].

Висновки і перспективи (Discussion). Аналіз результатів досліджень свідчить, що переважна більшість військовослужбовців, після проходження лікування і реабілітації, повертаються у зону бойових дій, навіть після серйозних поранень, крім випадків, коли їм встановлюють непридатність або обмежену придатність для військової служби.

Огляд потреб і проблем, з якими стикаються військовослужбовці та ветерани/ки війни при поверненні до цивільного життя, виявив труднощі з отриманням статусу учасника/ці бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни. Після початку повномасштабної війни збільшився термін очікування оформлення документів (понад 6 місяців військові очікують отримання статусів). Також виникають суттєві проблеми з проходженням медичних комісій, що пов'язано з бюрократією, значною кількість документів, їх постійним переоформленням через невідповідність формам, які відрізняються у різних відомствах, або закінчення терміну дійсності цих документів, щорічне проходження комісій для продовження інвалідності навіть при відсутності кінцівок тощо.

На сьогодні ветерани/ки, які повертаються до цивільного життя, переважно потребують медичної допомоги, оздоровлення та фізичної реабілітації, а також отримання фахової психологічної допомоги. У майбутньому ветерани/ки потребуватимуть інформаційної допомоги щодо гарантованих державою пільг та гарантій, механізми їх отримання, допомоги з працевлаштування та пошуку роботи, підтримки у відкритті власної справи та професійної психологічної допомоги.

Поки тривають активні бойові дії, військовослужбовці/виці не замислюються про працевлаштування більшість з тих, хто повернувся з зони бойових дій, якщо не будуть мобілізовані через інвалідність, планують повернутися на війну. Але питання працевлаштування ветеранів/ок в подальшому може дуже гостро постати в Україні. Однією з проблем є те, що у роботодавців існують певні стереотипи щодо ветеранів/ок війни, а саме: неврівноважений психічний стан, неконтрольовані емоції, проблеми зі здоров'ям, алкозалежність, необхідність забезпечувати соціальні гарантії, у чому роботодавці не зацікавлені.

Отже, проведений аналіз проблем та потреб ветеранів/ок війни доводить необхідність створення умов для забезпечення повернення військовослужбовців/виць, які звільнилися з військової служби за станом здоров'я та/або сімейними обставинами, до цивільного життя. Доцільно запровадити на національному рівні, а особливо на рівні територіальних громад, інституту менторів (консультантів) для ветеранів/ок війни, які будуть надавати консультації з оформлення офіційного статусу та отримання гарантованих державою пільги, соціально-психологічних та соціально-економічних послуг, надавати допомогу ветеранам/кам та членам їхніх сімей у визначенні проблем, вирішення яких потребує залучення фахових спеціалістів, перенаправлення їх до відповідних фахівців. Інститут менторства/консультування потрібно впроваджувати не лише для ветеранів/ок війни за місцем проживання, а й запровадити для військовослужбовців

за місцем проходження служби (у військових частинах, територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки тощо).

Подяки. Немає.

Конфлікт інтересів. Немає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 93% без Друзя: ветерани та психологи – про загрозу ПТСР начистоту. Новинарня. URL: https://novynarnia.com/2017/09/24/93-bez-druzya-veterani-ta-psihologi-pro-zagrozu-ptsr-nachistotu/

2. Ukraine Veteran Reintegration. URL: https://www.irex.org/project/ukraine-veteran-reintegration

3. Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України. URL: https://data.mva.gov.ua/

4. Біла книга: аналіз системи державної підтримки ветеранів та їх сімей в Україні // Юридична сотня, 2018. URL: http://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/bila-knuga2-1.pdf.

5. Біла книга 2021. Оборонна політика України. Міністерства оборони України, 2022. 124 с.

6. Ангел Є., Красовська О. Відкриття та ведення власної справи як шлях соціально-економічної адаптації демобілізованих учасників АТО: Консультативна робота. Київ, 2017. С. 34. URL: http://www.ier.com.ua/ua/sme_development/working_papers_sme?pid=5745

7. Волосевич І., Костюченко Т., Хаджи І. Звіт за результатами дослідження системи соціального захисту учасників бойових дій та членів родин загиблих в АТО. 2016. 35 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1pf8wfbpAdYeQX_- hqU7GRLWCPS-zErpT/view

8. Дослідження потреб ветеранів України: аналітичний звіт. URL: https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/Zvit_Kantar-dlya-YUrSotni.pdf

9. Ефективність моделей допомоги мобільних бригад соціально психологічної допомоги на шляху реінтеграції учасників бойових дій в АТО/ООС та членів їх родин до мирного життя у Миколаївській та Київській областях за методикою RBM: Звіт за результатами аналітичного дослідження. Київ: МБФ "Українська фундація громадського здоров`я", 2020. 47 с. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/mt_jfo_report_final_compressed_1.pdf

10. Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей: Аналітичний звіт. Представництво МОМ в Україні, Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. Київ. 2020. 32 с. URL: https://ukraine.iom.int/uk/resources/zhyttya-pislya-konfliktu-opytuvannya-shchodo-sotsialno-demohrafichnykh-ta-sotsialno-ekonomichnykh-kharakterystyk-veteraniv-konfliktu-na-skhodi-ukrayiny-ta-yikhnikh-simey-sichen-2020

11. Звіт за результатами соціологічного дослідження «Проблеми ветеранів АТО» / Факультет соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Благодійний фонд ветеранів війни та учасників АТО. К., 2016. 77 с.

12. Кондратенко О.О. Державне регулювання соціального захисту учасників антитерористичної операції та членів їхніх сімей: дис…..к.н.держ.упр.: 25.00.02. НАДУ. Київ, 2019. 279 с.

13. Марценюк Т., Квіт А., Гриценко Г., Василенко В., Звягінцева М. «Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветеранок до мирного життя: Соціологічне дослідження. 2019. 220 с. URL: https://ukraine.un.org/uk/90461-невидимий -батальон-20-повернення-ветеранок-до-мирного-життя

14. Повертаємось з війни: результати операційного дослідження. The public institution Central Project Management Agency, EU4Youth Phase III

Youth Employment and Entrepreneurship. URL: https://drive.google.com/file/d/1FMFcgFfhXZb81NOytNUwH0d0tsnwvUlV/view

15. Результати дослідження “Реінтеграція ветеранів” щодо досвіду ветеранів у користуванні пільгами, Аналітичний звіт від 14 липня 2021 року. URL: https://www.irex.org/sites/default/files/Veterans%E2%80%99%20Benefits%20Utilization%20and%20Experiences%20%E2%80%93%20Ukrainian.pdf

16. Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього: соціологічне дослідження проведене у липні 2023 р. компанією Gradus Research на замовлення ГО «Принцип». URL: https://gradus.app/uk/open-reports/path-wounded-needs-problems-and-vision-future/

REFERENCES

1. Gordiychuk O. (2017, September 26). 93% bez Druzia: veterany ta psykholohy – pro zahrozu PTSR nachystotu [93% without a friend: veterans and psychologists - about the threat of PTSD]. Novynarnia. https://novynarnia.com/2017/09/24/93-bez-druzya-veterani-ta-psihologi-pro-zagrozu-ptsr-nachistotu/

2. Solovey Yu. (2022, February 24). Ukraine Veteran Reintegration. IREX. https://www.irex.org/project/ukraine-veteran-reintegration

3. Ministry of Veteran Affairs (2022). Analitychna informatsiia za danymy Ministerstva u spravakh veteraniv Ukrainy [Analytical information according to the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine]. https://data.mva.gov.ua/

4. Legal Hundred (2018). Bila knyha: analiz systemy derzhavnoi pidtrymky veteraniv ta yikh simei v Ukraini [White paper: analysis of the state support system for veterans and their families in Ukraine]. http://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/bila-knuga2-1.pdf

5. Bila knyha 2021 (2022). Oboronna polityka Ukrainy [Defense policy of Ukraine]. Ministerstva oborony Ukrainy. Kiyv.

6. Angel E., Krasovska O. (2017). Vidkryttia ta vedennia vlasnoi spravy yak shliakh sotsialno-ekonomichnoi adaptatsii demobilizovanykh uchasnykiv ATO: Konsultatyvna robota [Opening and running one's own business as a way of socio-economic adaptation of demobilized ATO participants: Consulting work]. http://www.ier.com.ua/ua/sme_development/working_papers_sme?pid=5745

7. Volosevych I., Kostiuchenko T., Khadzhy I. (2016). Zvit za rezultatamy doslidzhennia systemy sotsialnoho zakhystu uchasnykiv boiovykh dii ta chleniv rodyn zahyblykh v ATO [Report on the results of the study of the system of social protection of combatants and family members of those killed in the anti-terrorist operation]. https://drive.google.com/file/d/1pf8wfbpAdYeQX_- hqU7GRLWCPS-zErpT/view

8. Legal Hundred (2019). Doslidzhennia potreb veteraniv Ukrainy: analitychnyi zvit [Study of the needs of veterans of Ukraine: analytical report]. https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/Zvit_Kantar-dlya-YUrSotni.pdf

9. Ukrainian Public Health Foundation 92020). Efektyvnist modelei dopomohy mobilnykh bryhad sotsialno psykholohichnoi dopomohy na shliakhu reintehratsii uchasnykiv boiovykh dii v ATO/OOS ta chleniv yikh rodyn do myrnoho zhyttia u Mykolaivskii ta Kyivskii oblastiakh za metodykoiu RBM: Zvit za rezultatamy analitychnoho doslidzhennia [Effectiveness of models of assistance of mobile brigades of social and psychological assistance on the way of reintegration of combatants in ATO/OOS and their family members to peaceful life in the Mykolaiv and Kyiv regions according to the RBM

method: Report on the results of an analytical study]. https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/mt_jfo_report_final_compressed_1.pdf

10. The International Organization for Migration's (IOM) Mission in Ukraine (2020). Zhyttia pislia konfliktu: opytuvannia shchodo sotsialno-demohrafichnykh ta sotsialno-ekonomichnykh kharakterystyk veteraniv konfliktu na skhodi Ukrainy ta yikhnikh simei: Analitychnyi zvit [Life after the conflict: survey on socio-demographic and socio-economic characteristics of veterans of the conflict in the east of Ukraine and their families: Analytical report]. https://ukraine.iom.int/uk/resources/zhyttya-pislya-konfliktu-opytuvannya-shchodo-sotsialno-demohrafichnykh-ta-sotsialno-ekonomichnykh-kharakterystyk-veteraniv-konfliktu-na-skhodi-ukrayiny-ta-yikhnikh-simey-sichen-2020

11. Faculty of Sociology of Kyiv National University named after T. Shevchenko, Charitable Fund of War Veterans and ATO Participants (2016). Zvit za rezultatamy sotsiolohichnoho doslidzhennia «Problemy veteraniv ATO» [Report on the results of the sociological study "Problems of ATO veterans"].

12. Kondratenko, O.O. (2019). Derzhavne rehuliuvannia sotsialnoho zakhystu uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii ta chleniv yikhnikh simei [State regulation of social protection of participants in the anti-terrorist operation and their family members] [Unpublished PhD dissertation]. National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

13. Martseniuk, T., Kvit, A., Hrytsenko, H., Vasylenko, V., Zviahintseva, M. (2019) «Nevydymyi batalion 2.0»: povernennia veteranok do myrnoho zhyttia: Sotsiolohichne doslidzhennia ["Invisible Battalion 2.0": Returning female veterans to peaceful life: A sociological study]. https://ukraine.un.org/uk/90461-невидимий -батальон-20-повернення-ветеранок-до-мирного-життя

14. The public institution Central Project Management Agency, EU4Youth Phase III Youth Employment and Entrepreneurship (2023). Povertaiemos z viiny: rezultaty operatsiinoho doslidzhennia [Returning from the war: results of an operational study]. https://drive.google.com/file/d/1FMFcgFfhXZb81NOytNUwH0d0tsnwvUlV/view

15. IREX (2021). Rezultaty doslidzhennia “Reintehratsiia veteraniv” shchodo dosvidu veteraniv u korystuvanni pilhamy, Analitychnyi zvit vid 14 lypnia 2021 roku [Results of the study "Reintegration of veterans" on the experience of veterans in the use of benefits, Analytical report dated July 14, 2021]. https://www.irex.org/sites/default/files/Veterans%E2%80%99%20Benefits%20Utilization%20and%20Experiences%20%E2%80%93%20Ukrainian.pdf

16. Gradus Research (2023). Shliakh poranenoho: potreby, problemy ta bachennia maibutnoho: sotsiolohichne doslidzhennia [The path of the wounded: needs, problems and vision of the future: a sociological study]. https://gradus.app/uk/open-reports/path-wounded-needs-problems-and-vision-future/

NEEDS AND PROBLEMS OF WAR VETERANS AND DEFENDANTS IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Natalia TILIKINA, Iryna PIESHA, Tatyana ANDRIUCHENKO

Abstract. *In the article the issues and needs, which veterans and defenders of Ukraine face after they return to civil life, have been reviewed. In accordance with the results of sociological studies, which have recently been conducted in Ukraine, the majority of problems, faced by the veterans, are linked to the process of obtaining the status of combatant and/or the status of a person with disability caused by war. In the first place this*

© *Тілікіна Н., Пєша І., Андріученко І.*

is due to the increase in number of military servants and volunteers, who are entitled to this appropriate status as well as due to the increase of applications for the formalization of this status. A quite urgent issue is manifested by the difficulties with going through medical boards and that is linked to bureaucracy, a large number of documents, necessity to repeatedly re-process these documents because of inconsistency of document formats etc. Moreover, the veterans, who have returned from the area of combat operations, are in need of medical care, recovery and physical rehabilitation, professional psychological support. One of the problematic points is low awareness of military servants about social benefits and aids, guaranteed by the state as well as mechanisms of their reception; low awareness about support with employment and job search, the possibility of opening their own business, professional psychological support. At the moment the veterans are deep in thoughts about their further employment or have doubts that they will be able to work at all due to health issues, injuries. However, the employment of the veterans will become a topical issue for Ukraine in the future after the war ends. One of the issues that needs solving is the existence of specific stereotypes employers have towards the veterans (instable mental state, uncontrolled emotions, health conditions etc.) One of the solutions to the problems indicated is implementation of the mentorship (consultancy) institution for military servants in the territorial communities. Mentors (consultants) will inform and provide consultations on official status registration and possibilities of obtaining the benefits, guaranteed by the state, as well as socio-psychological and socio-economic services. Furthermore, military servants should receive mentorship support/consultations not only at the place of their stay after demobilization, but also at the place of their military service.

***Keywords**: veterans of war, combatants, persons with disability caused by war, mentors (consultants) for the veterans, social aid, state social guarantees.*